

KARADENİZ'İN KUZEYİNDE BİLİNMEYEN BİR TÜRK BOYU: BERENDİLER*

Mualla Uydu YÜCEL**

ÖZ

Haklarında sadece Rus Yıllıkları ile çok azda olsa Macar kroniklerinde bilgiler bulabildiğimiz Berendiler'in, kadim bir Türk boyu olduğu artık kabul edilmektedir. Berendiler, kaynaklarda görüldükleri XI. yüzyıldan itibaren Rusya ve Macaristan'a yerleşerek, daha sonraki yıllarda bu topraklarda esaslı bir güce sahip olmuşlar ve Rusların güçlü bir devlet olarak tarih sahnesine çıktıkları sırada, askeri güç olarak hem düşmanlarına karşı; hem de kendi aralarındaki mücadelelere bir fiil katılmışlardır. Böylece X. yüzyıldan başlayarak XIII. yüzyıla kadar her iki ülkenin sınırlarında savunma sistemi içerisinde yer almışlar, stratejik bölgelere yerleştirilmişler ve sınırları korumuşlardır.

Aslında Berendiler'in adı bu iki devletin siyasi kaderinde tayin ettiği yön Macaristan ve Rusya'da benzer durumları doğurmuştur. Her iki devlet de başlarda bu Türkler tarafından istilâ edilmişlerdir. XII. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren knezler arası taht kavgalarında knezlerin askeri güçleri olarak bu ya da o knezin yanında yer almışlar ve böylece Güney Rusyanın siyasi kaderinde merkezi rol oynamışlardır. Ancak XIII. yüzyılın ortalarına doğru Kiev Rusyasının yıkıldığı tarihten sonra diğer Türk boyları gibi Berendiler de Kara-Kalpık ortak ismiyle anılmışlardır. Bundan sonra da Rusya'da kendilerine has hayat tarzları, bozkıra özgü savaş tekniklerine sahip atlı-okçu askeri bir kesim olarak kabul edilmişlerdir. Berendileri Kiev Rusyasında Uzlar'la; Macaristan'da ise Peçenekler'le beraber hareket ederlerken görüyoruz. Ancak Berendiler'in Macaristan'daki nüfuzlarının sınırlı olduğu da bir gerçektir. Bununla birlikte ifade etmeliyiz ki Berendiler'in Macaristan'a girişleri Peçeneklerden bağımsız ve onlardan daha erken olmuştur. Berendiler Rusya, Slovakya, Macaristan ve Romanya topraklarında yerleşmişler, zamanla yerli halkla karışarak milli kimliklerini kaybetmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Macaristan, yıllıklar, askeri güç, yerleşim.

*Bu çalışma 20-21 Nisan 2012 Tarihinde Kazakistan'ın Türkistan şehrinde düzenlenen *Türk Kültürünün Gelişme Çağları: X-XIII. Yüzyıllarda Merkezi Ön Asya'ya Açılımlar* isimli uluslararası sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

**Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, muallauyduyucel@hotmail.com

AN UNKNOWN TURKIC TRIBE ON THE NORTH OF BLACK SEA

ABSTRACT

Historians have already accepted the Berendis as ancient Turkic tribe. Regarding them there is information only in Russian annals and very little in Hungarian chronicles. Berendis as seen in sources appeared XI. century onwards, settled in Russia and Hungary and had a essential force in later years on these lands. While Russians appeared on the stage of history as a powerful state, Berendis acted against the enemies as military power and also participated in the struggles between their enemies. They took part in defense system on the borders of both countries from X. to XIII. century, settled in strategic areas and retained their own territories.

In fact the direction that designated by Berendis to political destiny of both state led to similar situations for Hungary and Russia. Both states had been invaded by Turks in the beginning. They took part as military power next to knezs or played military role in struggles between knezs. Thence they participated as central power in destiny of Southern Russia from 30s of XII. century on. However towards to middle of XIII. century and after declining of Kievan Russia they had been named under the common name of Kara Kalpak as other Turkic tribes. After that they had been accepted as horseman and archers bearing their own lifestyles and specific combat techniques of the steppe in Russia.

We see that Berendis acted with Uzes in Kievan Russia and with Pechenegs in Hungary. It is fact that penetration of Berendis is limited in Hungary. However, they came to Hungary earlier than Pechenegs and were unattached to them.

Berendis settled in the territory of Russia, Slovakia, Hungary and Romania and lost their national identity in spite of mixing with local peoples.

Key Words: Russia, Hungary, Russian Annals, strength, settlement.

Türk kavimleri tarafından Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yazılan muhteşem tarihi belgelendiren Rus yıllıkları, Берендиче, Беренъевъ: Berendey, Berendeyev, Berendei, Berendi, Berende ve Berendiçi adları altında bir kavimden bahsetmişlerdir ki bu kavim hiç şüphesiz bir Türk kavmi olan Berendiler'dir. Berendiler konusunda bugüne kadar Türkiye'de maalesef bizim çalışmamız¹ dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İslam Öncesi Türk Tarihi konusunda çalışma yapan Türk tarihçilerinden başta Z. V. Togan, A. N. Kurat ve İ. Kafesoğlu olmak üzere Türkiye'deki ilim adamları eserlerinde Berendiler'e ya hiç yer vermemişler ya da birkaç satır veya bir paragraf ayırmışlardır. V. Golubovskiy, D. A. Rasovskiy, J. Marquart ve L. Rásonyi gibi yabancı ilim adamları ise yaptıkları çalışmalarda bu konuya gereken önemi ve hassasiyeti vermişlerdir.

İlim aleminde Berendiler hakkında üç konuda tartışma yaşanmıştır.

1. Berendiler'in herhangi bir millete mensup veya tek başlarına mı bir boy oldukları;
2. Berendi adının anlamı;
3. Berendiler'in yaşadıkları coğrafya.

1. Başlangıçta Berendiler'in hangi millete mensup bir boy oldukları çok fazla tartışılmışsa da başta Marquart ve Rásonyi olmak üzere diğer ilim adamlarının yaptıkları incelemeler neticesinde Türk oldukları ispatlanmıştır². Bundan sonraki tartışma Berendiler'in kendi başlarına mı yoksa Peçenek veya Uzlar'ın bir boyu mu oldukları noktasında yoğunlaşmıştır. Bunda Berendiler konusunda ana kaynaklarımızı teşkil eden Rus yıllıklarının, IX. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki sahada güçlü bir devlet olma yönünde sağlam adımlarla ilerleyen Kiev Knezliğinin XI-XII. yüzyıl boyunca siyasî ve askerî münasebetler kurdukları Berendileri hep Peçenek veya Uzlar'la birlikte anmış olmaları önemli bir rol oynamıştır.

Rus tarihçilerinden Golubovskiy, Berendiler'in Uzlar'ın bir grubu olduğunu kabul ederken³; Balaley, Berendileri Uzlar'a ya da Peçenekler'e

¹ M.U. Yücel, *İlk Rusya Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara 2007. Bu çalışmamızda Berendiler hakkında kısaca bilgi verilerek, Rus Yıllıklarında, Berendiler hakkında geçen bütün bilgiler aktarılmıştır

² Berendiler'in Türklüğü hakkında akıcı tahliller için bkz. J. Marquart, "Ueber das Volkstum der Komanen", *Osttürkische Dialektstudien*, Berlin 1924, s.28, 157.

³ V. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki, Polovtsı do Naşestviya Tatar*, Universitetskiye İzvestiya, No:1, Kiev, 1883-1884, s. 432.

bağlamaktadır⁴. C. Jirecek ise Berendileri Peçenekler'in bir kolu olarak görmektedir⁵. Rasovskiy "Berendiler de kuşkusuz Uzlar ve Peçenekler gibi Türktüler. Ancak Berendiler ne kendi başlarına tam bağımsız hareket eden bir boy, ne de Uzlar'ın bir kabilesi olmuşlardır"⁶. O, yıllıklardaki şu kaydın bunu açıkça gösterdiğini düşünmektedir: "Uzlar'ın kurdukları Torçin'de yaşayanlardan biri de Berendi idi ki, bu koyun postu giymiş idi"⁷. Rasonyi'ye göre Berendiler "aslen belki de Kuman olmayan bir kabilenin adıdır ve Rusya'da Kumanlar döneminde zikredilmişlerdir. Daha sonraları Slavlaşmayan kısımları büyük bir ihtimalle Kuman etnik topluluğuna karışmıştır"⁸. M. İ. Artamov ise Rus arkeolog S. Pletnëva'nın Doğu Avrupa bozkırlarında açılan göçebe mezarlarından çıkan sonuçlara dayanarak, Berendileri (Bayandurlar)⁹ Uzlar'ın arasında, Peçenekler'den başka bulunan diğer boylar arasında saymakta ve Uzlar'a bağlamamaktadır¹⁰. Türk tarihçilerinden Kafesoğlu: "Rus yıllıklarında knezliklere yerleştirilmiş olarak geçen ve adlarının hâtıraları o bölgelerde hâlâ muhafaza edilen Berendiler'in Peçenekler'den bir bölük olduğunu" ifade ederken¹¹; A. N. Kurat, "Berendiler'in adlarının daima Türkler'le birlikte geçtiğini, bunların Peçenekler'den tamamıyla ayrı bir unsur olduğunu" söylemektedir¹².

Bu konu günümüze kadar hâlâ kesin olarak ortaya konmuş değildir. Kanaatimizce Berendiler, tıpkı Peçenekler ve Uzlar gibi ayrı bir Türk boyudurlar. Zira Rus yıllıkları Peçenek, Uz ve Berendileri Rus topraklarını terk etmelerinden sonra da onlardan geride kalanları bir süre daha kendi adları ile anmaya devam etmişlerdir. Ancak ücretli asker ve sınır bekçiliğinde faydalandıkları bu boylara ait bakiyeleri daha sonraları

⁴ D.A.Rasovskiy, "Peçenegi, Torki ve Berendi Ha Rus i Ugrii", *Seminarium Kondakovianum* VI, Prag, 1933, s. 11.

⁵ C. Jirecek, "Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguci im heutigen Bulgarien", *Sitzungsber*, 1889, s. 6.

⁶ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 11.

⁷ 1097 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 183.

⁸ L.Rasonyi, *Doğu Avrupa'da Türklük*, (Türk. Terc. Yusuf Gedikli), Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.184.

⁹ Artamonov'un eserini Türkçe'ye kazandıran A. Batur, Berendileri Barani, Bayandur şeklinde tercüme ederek, bunların 24 Oğuz boyu arasında gösterilen Bayındırlar ile bir ilgilerinin olduğunu göstermeye çalışmıştır.

¹⁰ M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, (Türk. Trc. A.Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 538.

¹¹ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1992, s. 182.

¹² A. N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 68.

başlarına taktıkları başlıktan yani dış görünüşlerinden dolayı Kara-Kalpıklar veya Kara-Kalpıklılar ismi altında anmışlardır.

2. Berendi kelimesinin ne anlama geldiği noktasında da kesin bir görüş yoktur. Bu konuda ileri sürülen görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Türk halklarının etnik bileşimleri, militleşme süreçleri, yayılmaları ve nüfusları üzerine çalışmaları ile tanınan N. A. Aristov, Beren kelimesini Kara-Kırgızlar'daki "Beş- Bören, Beren" kelimesi ile ilişkilendirmekte ve bu adı Kara Kırgızlar'daki "kök börön" kabilesi olarak görmekte ve Kumanlarda Rus yıllıklarında geçtiği gibi "berendi" şeklinde geçtiğini öne sürmektedir¹³;

2) A. İ. Sobolevskiy'e göre ise Berendiler bir İran kavmidirler ve Meotis (Azak) İskitlerinin torunlarıdır. Berendi adı ilk ortaya çıktığında Berendiç şeklinde çıkmıştır ki bunu İran diliyle açıklamak mümkündür. Ona göre bu isim İskitlerin atalarından birinin özel ismidir.¹⁴

3) V. Parhomenko Kara-Kalpıkların, Berendiler ile bir bağlarının bulunduğunu ileri sürerek, Berendi kelimesini "Kafkasyalı Yafes'e" bağlamakta ve bu tezini güçlendirmek için de bu bağı ancak Kafkasyalılarla-Yafeslilerin kuracaklarını ileri sürmektedir¹⁵.

4) Ràsonyi'ye göre ise Berendey kelimesinin etimolojisi: ber-in di: a) tebaa, uyruk; b) sadık, candan bağlı < ber-"vermek"+in -dönüşlü isim fiil eki + di- dili geçmiş zaman 3. şahıs eki > ber-in-di: teslim olmak, sarılmak, kapılmak şeklindedir¹⁶.

5) A. N. Baskakov, Berendey kelimesinin etimolojik izahını 3 şekilde yapmaktadır: a) <beren "en iyi çelik, hançer, kılıç + benzetme eki dey > berendey: hançer, kılıç gibi; b) < beren: akıllı, ünlü, güçlü, kuvvetli, cesur, kahraman genç + benzetme eki dey > berendey: kahraman gibi güçlü, şöhretli, akıllı; c) beren: kartal, aslan + benzetme eki dey > kartal gibi¹⁷.

¹³ N. A. Aristov, *Jıvaya Starina*, 1896, Vıp III-IV, s. 310-311.

¹⁴ A. İ. Sobolevskiy *Rusyasko-Skıfskih Etyudah*, İzv. Otd. Rusyask. Yaz. İ Slov. Akad. Nauk, 1921, XVI, s. 10.

¹⁵ V. Parhomenko, "Çorni Klobuki", *Shidniy Sbit*, No: 5, Harkov, 1928, s. 244-245.

¹⁶ L. Ràsonyi, "Der Volksname Berendey", *Seminarium Kondokovianum VI*, 1935, s. 219-226.

¹⁷ A. N. Baskakov, *Turkskaya Leksika v Slove o Polku İgoreve*, Moskva, 1985, s. 63.

6) J. Brutzkus ise, Berendi kelimesinin anlamını “güneyliler” olarak açıklayarak, bunların XII. ve XIII. yüzyılda Kiev’den çok uzak olmayan Dinyeper Nehrinin her iki tarafında yaşadıklarını söylemektedir¹⁸.

7) Kurat’a göre bütün bu ileri sürülen fikirlerden ortaya çıkan ortak görüş “Berendi” adının manasının Türkçe’de üçüncü şahıs geçmiş zamanını gösteren bir isim-fiil olduğu (Beren-veren mastarından) yönündedir¹⁹.

3. Berendiler’in hangi coğrafyalarda yaşadıkları konusunda Karadeniz’in kuzeyi ile Doğu Avrupa sahası tereddütsüz kabul edilen topraklardır. Burada tartışılan Karadeniz’in kuzeyi ile Doğu Avrupa’nın hangi bölgeleri olduğu konusudur. Bu konuya girmeden önce çok azda olsa kaynakların ışığı altında Berendi kavminin tarihine kısaca değinelim:

a) Kiev Rusyası Döneminde Berendiler ve Yerleşim Alanları:

Berendiler konusunda müracaat ettiğimiz yegâne ana kaynaklarımız Rus yıllıkları ile Rusya’da XIX. yüzyıldan itibaren başlayan kazılar sonucu elde edilen arkeolojik malzemelerdir. Ayrıca tarihleri açısından olmasa da Macaristan’da hangi bölgelere yerleştirildikleri noktasında Macar kroniklerinden de istifade edebiliyoruz.

Türklerin kadim tarihlerini yaşadıkları Türkistan coğrafyasındaki dönemlerinde hiç bir kaynaktan bu topraklarda varlık gösteren Türk boyları arasında Berendi adına rastlayamıyoruz. Türkistan’dan batıya doğru göç eden Türk kavimleri için en önemli güzergâhlar arasında yer alan Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlar bir süre bu Türk boyları için vatan telakki edilmiş ve yerleşilmiştir. Ancak tarihler IX. asrı gösterdiğinde Slav, Fin-Ogur ve Varg (Viking) birlikteliğinden oluşan Rus milletinin kurduğu ve gittikçe güçlendirdiği Kiev Knezliği’nin doğal inkişaf alanı bu Türk boylarının yaşadığı sahalarda olmuştur. Kiev Knezliği gözünü batıya, Bizans topraklarına özellikle de İstanbul’a diktiğinden X. yüzyılda kendilerine dokunmadıkça Türkler’e dokunmamışlar, daha doğrusu dokunmaya cesaret edememişlerdir. Bu dönemde Türkleri bu topraklarda Peçenekler temsil etmişlerdir. XI. yüzyılda işler değişmiş Kiev Knezliği gittikçe güçlenmiş; buna karşılık Peçenekler 1036’dan itibaren buldukları yerlerden ayrılarak batıya doğru hareket etmek zorunda kalmışlardır. Kiev Knezliği bu yüzyılda dışa karşı ne kadar kuvvetli olursa olsun, içte knezler arasındaki yoğun mücadelelere sahne olmuştur. İşte tam bu sırada yıllıklar, XI. yüzyılın

¹⁸ J. Brutzkus, “Eski Kiev’in Türk Hazar Menşei”, (Türk. Terc. Halil İnalçık- İkbâl Berk), A.Ü. DTCF, C.IV/3 Mart-Nisan 1946, s. 351.

¹⁹ Kurat, *Karadeniz*, s. 68.

sonuna doğru 1097 yılında ilk defa Berendi kavminden bahsetmişlerdir²⁰. Yıllıklarda Berendiler'e biçilen rol, ücretli askerlik veya sınır bekçiliğidir. Ayrıca süvari birliklerinin sayısının 30.000'e kadar çıkması Kiev knezlerinin onlara ayrı bir önem vermelerine sebep olmuştur. Zira kendi aralarındaki iç çekişmelerde onlardan yararlanmak ve bu esaslı gücü kullanmak her knezin işine gelmiştir.

Berendileri XI. yüzyıl sonrasında önce Kiev Knezliği topraklarında, daha sonra ise Macaristan topraklarında görüyoruz. Böyle düşünmemizin en önemli sebebi günümüze kadar bu coğrafyada yaşayan yer isimleridir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yıllıklarda Berendiler'e ait ilk kayıt 1097 yılına ait ise de yıllıklar konusunda Rusya'daki en önemli otoritelerden biri olarak kabul edilen Tatişçev, *Rusya Tarihi* adlı kitabında yıllıkları referans göstererek 992-3 yılına ait bir kayıta Pereyaslav Ruslarının Peçenekler'le teke tek boy ölçüşmesi hakkındaki şu bilgiyi aktarmaktadır:

“Vladimir atlı kızağına bindi, tüm savaşçıları kışlalarında olan Berendiler'e ve Uzlar'a gönderdi, sordu: Savaşta Peçenekler'le dövüşüp onları alt edebilecek bir insan var mı?”²¹

Ancak yıllıklarda 992 yılına ait kayıta:

“Vladimir, Hırvatların üzerine gitti. O, Hırvatlar'la yaptığı savaştan geri dönerken, Sula Nehri tarafında günümüzde Pereyaslav şehrinin bulunduğu Trubej geçidinde Peçeneklerle karşılaştı. Böylece her iki ordu karşı karşıya geldi. Vladimir geçidin bir tarafında, Peçenekler de diğer tarafında durdular. Biz onların tarafına onlar da bizim tarafımıza geçmek için hem karar veremedik hem de cesaret edemedik. Peçenek başbuğu ırmağın sahiline gelerek Vladimir'i çağırdı ve ona şöyle dedi: “Sen kendi adamlarından birini seç, ben de kendi adamlarımdan birini seçeyim. Onlar güreşsinler. Eğer senin adamın galip gelirse 3 yıl savaşmayalım, eğer benim ki yenerse 3 yıl boyunca savaşacağız”. Bu şekilde konuşarak ayrıldılar. Vladimir kendi tarafına dönerek ordugâhının bulunduğu kampa tellâllar göndererek şöyle dedi: “Peçenekler'le savaşabilecek böyle bir askerimiz yok mu?”²²

Şeklinde geçmektedir. Bunu “Peçenekler'e karşı savaşacak güçlü bir asker bulmak için herkese haber gönderdi.” şeklinde yorumlamalıyız.

²⁰ Yücel, a.g.e., s. 184.

²¹ V. N. Tatişçev, *İstoriya Rossiyskaya*, II, 1768, s.79: Bu eser 2005 yılında yeniden basılmıştır. http://az.ib.ru/t/tatishew_w_n adresinden indirilebilir.

²² Yücel, a.g.e., s. 109.

Tatişev, kaynak olarak yıllıkları göstermesine rağmen görüldüğü üzere yıllıklarda ne Berendi, ne de Uz kelimesi geçmektedir. Rasovski bilginin yanlış olduğunu belirtse de Berendiler'in ve Peçenekler'in Rus topraklarına tam olarak Vladimir döneminden itibaren girmeye başladıkları görüşündedir²³.

1097 tarihli Rus Yıllıkları'ndaki kayıtlarda Berendi adına iki defa rastlıyoruz. Birincisi o sırada Pereyaslavl şehrinin knezi olan, ama 1113'ten itibaren Büyük Kiev Knezliği tahtına oturacak olan Vladimir Monomah, Turov Knezi Svyatopolk Mihail İzyaslaviç, Çernigov Knezi David Svyatoslaviç ve Terebovl Knezi Vasiliy (Vasilko) Rostislaviç arasında yaşanan iç çekişmeler sırasında, Terebovl Knezi Vasiliy Rostislaviç'in yakalanmasının hemen akabinde ona yapılan işkence anlatılırken Berendi kelimesi ilk defa şahıs adı olarak verilmiştir. Şöyle ki:

*"...iki kişi gelerek başka bir fırın tahtasını çıkararak omuzlarına bastırdılar. Onun göğüs kemikleri çatırdamaya başladı. Torklar (Uzlar)'dan Berendi adındaki Svyatopolk'un koyun çobanı geldi, elindeki bıçağı onun gözlerine saplamak istedi ama isabet ettiremedi. Sadece yüzünden yaraladı ki bu yara zamanımızda da Vasilko'nun yüzünde hâlâ vardır. Sonra Berendi önce bir gözüne sonra diğer gözüne sanki kurbanmış gibi bıçakla vurdu. Halının üzerinden kaldırarak bir ceset gibi arabaya yüklediler..."*²⁴

İkincisi Terebovl Knezi Vasiliy Rostislaviç'in, gözleri kör edildikten sonra kendisi ile bir hesaplaşmaya girmesi üzerine Çernigov Knezi David Svyatoslaviç'e karşı hareket etmesinin sebebini: "*Berendiler, Peçenekler ve Uzları kendi tarafına çekebileceğini düşünmesine*" bağlaması sebebiyle verilmiştir.²⁵

Peçenekler'den sonra Rus bozkırlarının maruz kaldığı sürekli saldırıların sahibi olan Kuman-Kıpçaklar, kendi hâkimiyetleri altından kaçarak Ruslar'a sığınan ırkdaşlarına karşı pek de anlayış göstermemişlerdir. Kuman-Kıpçak birlikleri Rus topraklarında olmalarına bakmayarak Uzlar'ın, Peçenekler'in ve Berendiler'in üzerine yürümüşlerdir. Konumuz olan

²³ Rasovski, *Peçeneci*, s. 61.

²⁴ Yücel, *a.g.e.*, s. 183; Rasonyi, Berendi adını Oğuzlar'a ait bi isim olarak vermiştir. L. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, III-IV, Ankara 1966-1969, s. 92.

²⁵ *A.g.e.*, s. 185.

Berendileri ise 1105 yılının kışında Uzlar'la beraber Zarubej'de yenmişlerdir:

“1105 yılında Kuman başbuğu Bonyak Zarub (Zarubej)'a gelerek Uzları ve Berendileri yendi”²⁶.

1116 yılında Kuman-Kıpçaklar'ın fırtına gibi estiği bozkırlarda tutunamayan Uz, Peçenek ve Berendiler Rus sınırlarının içlerine doğru son büyük göç hareketini yapmışlardır. 1116 yılından sonra bozkırdan böylesine bir giriş bir daha hiç duyulmamıştır. Ancak bu göç Rusya'da iyi karşılanmamış ve kısa bir süre sonra yıllıklara göre:

“1120: Bu yıl Torklar ve Berendiler Rus topraklarından kaçtılar ve böylece mahvolmaktan kurtuldular”²⁷.

“1121: Vladimir Berendileri Rusya'dan kovdu, Torklar ve Peçenekler'in ise kendileri kaçtılar”²⁸.

Bu kayıtlara göre 1121 yılında bizzat Knez Vladimir Monomah'ın kendisi, Berendileri Rusya'dan kovmuş, Peçenek ve Uzlar'ın ise “kendileri kaçmışlardır. Bu Berendiler büyük bir ihtimalle diğer Türk kavimleri gibi Rus topraklarına tecavüz etmişler, yaptıkları akınlarla Ruslar'ı bezdirmişler ve Rusya için büyük bir gaile olmuşlardır. Bu yüzden de bizzat Vladimir Monomah'ın kendisi üzerlerine giderek bu saldırılara onları Rus topraklarından atarak son vermiştir

Rus Yıllıklarında bundan sonra geçen Berendiler, Rus knezliklerine yerleştirilen ve yukarıda ifade ettiğimiz görevleri ifa eden Berendiler'dir. Yıllıklar 1138 tarihinden itibaren bu Berendiler'den bahsetmektedirler ki, 1146 yılından itibaren bahsedilen hemen hemen her yılda Berendileri Kara-Kalpıklar adı altında anmışlar ve Peçenek ve Uzlar'la beraber vermişlerdir. Bu yılları şu şekilde verebiliriz: 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1153, 1154, 1155, 1157, 1159, 1160, 1161, 1162, 1167, 1169, 1171, 1174, 1174, 1183, 1185, 1206²⁹.

Aslında Berendileri başta Kiev Knezliği olmak üzere diğer knezliklerde en önemli güç durumuna getiren askeri birliklerinin sayılarının oldukça fazla olmasıdır. Yıllıklar sayılarını 1500³⁰, 2100³¹ ve 30.000³²

²⁶ A.y.

²⁷ Yücel, *a.g.e.*, s. 186.

²⁸ A.y.

²⁹ Yücel, *a.g.e.*, s. 186-238.

³⁰ 1172 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 233.

vererek, bunların yerleşim alanlarını Rusya'nın kuzeydoğusundan Macaristan ve Bulgaristan'a kadar olan engin topraklar olarak göstermişlerdir³³.

Bu askerî görev Berendileri eski Rusya'nın tarihinde önemli bir yere getirmiştir. Rus knezlerinin askerî kıt'alarında görev yapan bu Türk kavminin askerî varlığının Ruslar için ne kadar önemli olduğunu sadece şu misal bile bize göstermektedir: 1154 yılında Rus sınırlarına baskınlar yapan Kumanlar'dan Berendiler birçok esir almışlardı. Ertesi yıl (1155) Kiev Knezi ile barış yapmaya gelen Kumanlar bir yıl önce alınmış olan esirlerini geri istemişlerdir. Ancak Berendiler Kiev Knezi Yuri'ye: "*Biz Rus toprakları için senin oğlunla beraber ölüyor ve senin şeref için başımızı koyuyoruz*" diyerek esirleri geri vermeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Kiev Knezi bu isteğe boyun eğmek zorunda kalmış ve Kumanlara pek çok hediyeler vererek onları göndermiştir³⁴. Yuri Dolgoruki bilindiği üzere Kiev knezleri içerisinde hiddet ve şiddetle temayüz etmiş bir knezdir. Onun gibi bir knez, Berendileri kırmaktan çekinmiş ve Kumanlar'la barış yapmak için onların gönüllerini kazanmağa çalışmışsa bu Berendiler'in Rusya için ne kadar önemli ve kıymetli bir kuvvet olduğunu göstermeye kâfidir³⁵.

Berendiler Rusya'da Uzlar ve Peçenekler'le aynı anda anılmalarına rağmen hiçbir zaman onlarla karıştırılmamışlar ve hep müstakil olarak bahis konusu edilmişlerdir³⁶. Ancak tarihi bağlar göz önüne alındığında Uzlar'la daha yakın münasebet içinde olduklarını söyleyebiliriz.

Yıllıklarda Berendiler'in genelde Uz ve Peçenekler'den başka bir diğer Türk boyu olan Kayepiçler (Kpeiç)'le beraber anıldıklarını da görüyoruz. Mesela 1160 yılında Çernigov Knezliğindeki iç savaşta Çernigov, Kiev ve Galiçya savaşçılarının müttefikleri olan bir askeri birlikte Berendiler ve Kayepiçler beraber gösterilmişlerdir³⁷. Ayrıca Knez Vladimir Andreyeviç'in 1160 yılında Kiev'in Berendi askeri birlikleriyle beraber

³¹ 1183 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 237

³² 1138 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 186.

³³ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 11

³⁴ Yücel, *a.g.e.*, s. 217.

³⁵ Rasovskiy, "Eski Rus Tarihinde Kara-Kalpakların Rolü", *Türk. Terc.*, H.Orkin/, *Ülki*, C.X, S.57, 1937, s. 252-253.

³⁶ Rus tarihçilerinden M. Pogodin Rusya Yıllıklarındaki Berendileri çalışmıştır. Bkz. M. Pogodina, *İssledovaniya, Zamiçaniya i Lektsi o Ruskoy İstorii*, C.V, Moskva 1857. Bu eser http://krotov.info/lib_sec/16_p/og/odin adresinden 25.02.2012 tarihinde alınmıştır.

³⁷ Yücel, *a.g.e.*, s. 224.

savaştığı kaydedilmektedir.³⁸ Yine daha önceleri henüz 1153'te onun Berendiler ile Büyük Kiev Knezi tarafından Oleşye'ye gönderildiğini görüyoruz³⁹.

Yıllıklardan tespit edebildiğimiz kadarı ile Berendiler, Rus topraklarında Uzlar gibi Galiç ve Kiev Knezliği sahası ile Suzdal-Rostov çevresine yerleşmişlerdir ki bu yerleşim yukarıda da değindiğimiz gibi Berendiler'in Uzlar'ın bir boyu olduğu görüşünün ortaya atılmasında en önemli sebep olmuştur. Ancak biz öyle düşünmüyoruz. Bu bize her iki kavmin aynı zamanlarda ve hep birlikte hareket ettiklerini göstermektedir (ki Rasovskiy'de bu görüştedir)⁴⁰. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki Berendiler her ne kadar kendi başlarına hareket eden bir kavim olsalar da, yine de bir kısmı Uz ve Peçenekler arasına karışmıştır. Nitekim yıllıklardan bunların Dinyeper'in diğer tarafında bulunan Pereyaslavl ve Çernigov knezliklerinin batı ve doğu sınırlarına yerleştirildiklerini anlıyoruz. Bu kabile, sayısı çok olması sebebiyle XII. asır zarfında Rus sınırlarının bekçiliğini yapmış ve Rus knezleri arasındaki kavgalarda Uzlar'a benzer bir görevi ifa etmişlerdir⁴¹.

Rus yıllıklarından *Radzivilovskaya Letopis*

³⁸ A.g.e., s. 223.

³⁹ A.g.e., s. 217.

⁴⁰ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 52.

⁴¹ V. Kossanyi, "XI-XII.nci Asırlarda Uzlar ve Komanlar'ın Tarihine Dâir", (Türk.Terc., Hamit Koşay), *Belleten*, C.VIII, S. 29, 1944, s. 129.

Rus yıllıkları daha sonra bütün bu Türk (Peçenek, Uz, Berendi, Kaepiç, Kovıy, Türpey) kavimlerini ortak bir birleştirici ad altında vermişlerdir ki bu isim de Kara-Kalpak veya Kara-Kalpakistan'dır⁴². XII. veya XIII. yüzyıldaki kayıtlarda yıllıklar, Peçenek, Uz ve Berendi bakiyelerini söylediğimiz gibi Kara-Kalpak adı altında verdiklerinden, Berendiler noktasında daha sonra Kara-Kalpakları takip etmemiz gerekmektedir. Bu yüzyıllarda Kiev Rusyası içerisindeki tarihlerini, siyasi hayattaki rollerini ve Kiev Rusyasındaki yerleşimlerinin coğrafi konumlarını bildirmişlerdir.

Rusya'daki Kara-Kalpak yerleşimleri batıda Macaristan ile Rus knezliklerinin ilk sınırı olan Galiçya'da olmuştur. Nitekim Macaristan'ında kuzeydoğu sınırında yer alan Galiçya'dan yola çıkıldığında Peçenek, Uz ve Berendi yerleşimlerine rastlanmıştır. Rusya'da ise Kara-Kalpaklar'dan önce Galiçya'da, batı sınırında, Macaristan tarafına karşı Rus sınırını koruyan Peçenekler, Uzlar ve Berendiler vardır. Ruslar başlangıçta Kara-Kalpakları ve ailelerini bozkırdan gelen Kuman saldırılarına karşı korumak için, etrafları çok büyük olmayan kazıklarla çevrilmiş şehirciklerde "muhafaza" etmişlerdir. Daha sonra bunların büyük kısmı Porusye'den Rusya'nın iç bölgelerinden herhangi bir knezin yardımıyla çıkarak Kiev'e gitmiştir. Kara-Kalpaklar'ın savunma merkezli kurdukları bu şehirciklerden bazıları ayrı ayrı Kara-Kalpak başbuğlarının hâkimiyeti altına girmişler ve onların adıyla anılmaya başlanmışlardır. Yıllıklar 1190 yılı hadiselerini anlatırlarken bu başbuğ şehirciklerinden birinin Çürnayeve olduğunu ve etrafının kazıklarla çevrilmiş olduğunu aktarırlar⁴³.

Kiev Knezliği'ndeki Kara-Kalpak birliklerinin sayısı oldukça fazla idi. Porusye boyunca yerleşen Kara-Kalpaklar'ın sayılarının da bütün köyleriyle birlikte on binler ile ifade etmek mümkündür⁴⁴. Nitekim Porşanlı (Porusyeli) Rusların yani Porşanlıların, yıllıklarda Kara-Kalpaklar'la birlikte anıldıklarını görüyoruz: "Kalpaklılar ve Porşanlılar"⁴⁵.

Porusye'deki Kara-Kalpakları kendi hanları yani Rus yıllıklarındaki terminolojiyle knezleri yönetiyordu. Kuntuvdey, Kulder, Çürnayeve da bu şekilde zikredilmişlerdir⁴⁶. Nadiren de olsa bu hanların uruğlarıyla anıldığına

⁴² Kara-Kalpaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Rasovskiy, *Eski Rus Tarihinde*, s. 248-258.

⁴³ Yücel, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁴ Rasovskiy, *Eski Rus Tarihinde*, s. 252.

⁴⁵ 1146 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 240.

⁴⁶ 1183 yılı; Yücel, *a.g.e.*, s. 282; 1190 yılı (Kuldür); Yücel, *a.g.e.*, s. 420; 1192 yılı (Kuntuvdey); Yücel, *a.g.e.*, s. 420.

da şahit oluyoruz: “Çiteviçler” (bunların bir Kuman kabilesi olduğu da iddia edilmektedir)⁴⁷, “Bastev”⁴⁸. Bunların dışında sıklıkla Kara-Kalpak aristokrat uruğlarını da görüyoruz⁴⁹, bunlar Kara-Kalpakları idare ediyorlardı. Mesela: “1190: Bu yılın kışında Kara-Kalpakların en iyi askerleri (yani aristokrat uruğları) Torçesk’deki Rostislav Ryurikoviç’in yanına geldiler”, onların maksatları Kumanlar’la savaşa girmek için teşkilatlanmaya çalışmaktı⁵⁰.

Kiev Rusya’sında XI-XIII. yüzyıllarda Porusye’deki Kara-Kalpaklar yarı göçebe olarak, kendilerine has bozkır yaşamı ve kültürleriyle yaşamışlardır. Köyleri, yıkları, sürüleri vardır: “Sürüleri ve yıkları çoktu.” Porusye’de bulunan onların şaşmaz bir biçimde atla birlikte gömülen insanların mezarlarına rastlanılmıştır.

Kiev Knezliği topraklarındaki Torçesk şehri Tork adıyla anılan Uzlar’ın adını taşımaktadır. Peçenek-Uz ve Berendi bakiyeleri daha sonra burada yaşamaya devam etmişlerdir ki onlardan sonra da Kara-Kalpaklar bu şehrin sakinleri olmuşlardır. Ancak Rasovskiy, “Torçesk şehri her ne kadar Tork kelimesinden gelmişse de burada yaşayanlar arasında Kara-Kalpaklar da vardı ama buradan şehrin Kara-Kalpaklara ait olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.” demektedir. Nitekim Rus tarihçilerine göre de bu şehir bir Rus şehri idi, sadece buranın daimi sakinleri olarak Kara-Kalpaklar yaşamışlar ve Rus knezliklerine ya da onların valilerine tabi olmuşlardır⁵¹.

Öte yandan yıllıklarda Ruslar’ın Kara-Kalpaklar’la barış içinde geçindikleri ve aralarında herhangi bir çarpışmanın yaşanmadığı görülmektedir⁵². Kumanlar’a karşı genelde birlikte hareket etmişler ve onlardan gelen saldırıları başarı ile püskürtmüşlerdir⁵³. Kumanlar da XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın başlangıcından itibaren saldırdıkları Rus şehirlerine karşılık Kara-Kalpaklar’ın şehirciklerine ve müstahkemlerine

⁴⁷ Baskakov, *Turskaya Leksika*, s. 91.

⁴⁸ 1096 yılı (Çiteviçler); Yücel, *a.g.e.*, s.146; 1172 yılı (Bastev) Yücel, *a.g.e.*, s. 277.

⁴⁹ 1190 yılı; Yücel, *a.g.e.*, s. 287; 1192 yılı; Yücel, *a.g.e.*, s. 287-8; 1193 yılı. Yücel, *a.g.e.*, s. 288-9 Berendilerde ise 1169 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 227-9.

⁵⁰ 1190 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 286-7.

⁵¹ Golubovskiy, *Peçenegi*, s. 434, 438; M. Gruşevskiy, *Oçerk İstorii Kiyevskoy Zemli ot Smerti Yaroslova do Kontsa XIV stol.* Kiev, 1891, s. 340.

⁵² Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 32.

⁵³ 1155 yılı; Yücel, *a.g.e.*, s. 387; 1162 yılı; Yücel, *a.g.e.*, s. 400; 1165 yılı; Yücel, *a.g.e.*, s. 400; 1174 yılı Yücel, *a.g.e.*, s. 279; 1187 yılı; Yücel, *a.g.e.*, s. 286; 1190 yılı Yücel, *a.g.e.*, s. 286-87.

saldırmamışlar, idâre altına aldıkları esirleriyle onların çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir⁵⁴.

Kara-Kalpakistan'ın aristokrat diyebileceğimiz uruğları Kiev'de yaşamışlar ve buraya genel olarak Türk birlikleri yerleştirilmiştir ki bunların başlıcaları Berendiler'di⁵⁵. Bu Kara-Kalpak ve özel olarak Berendi aristokrasisi Kiev'in karmaşık siyasi hayatında hiç de azımsanmayacak bir öneme sahip olmuşlardır. Kültür etkileşimi din değiştirmeye kadar gitmiş ve Berendi "aristokrat uruğları" arasında Hıristiyan olduğu kaydedilen bir Kuzma adına bile rastlamamıza sebep olmuştur⁵⁶.

L. N. Gumilev, XIII. yüzyılda Berendi ve Kara-Kalpakistan'ın Kiev knezlerinin himayesine sığınmanın yollarını aradıklarını belirtirken⁵⁷; N. İ. Kostomanov, Slavlar'la kaynaşarak Kiev Knezliğinin bayrağı altında yaşayan Uz ve Berendiler'in eski Rusyanın medeniyetinin gelişmesini destekledikleri görüşündedir⁵⁸.

Arkeolojik verilere göre Suzdal-Rostov bölgesinde Kara-Kalpakistan'ın ve Berendiler'in yaşadıklarına dair hiç bir ize rastlamazken yer isimlerinde çok az da olsa bazı kayıtlara rastlıyoruz.

Berendi yerleşimlerine üç bölgede rastlıyoruz

1. Klyazma ve İstra'nın üst taraflarında, Moskova ve Dmitrov arasındaki yolun ortalarında rastlıyoruz. Nitekim Moskova-Dmitrov yolundan biraz daha batıya kayıldığında ulaşılan yerde kadim devirlerden beri Berendeyeva köyüne, Berendeyeva nahiyesi ya da ordugâhı merkezine rast gelinmiştir. Berendeyeva nahiyesi XIV. yüzyılın 80'lerinden sonra görülmeye başlanmıştır⁵⁹.

2. İlk yerden kuzeydoğuya doğru, Pleşçeyev Gölü havzasında, Pereyaslavlı Zalesskagıy'dan güneydoğuya doğru 15 kilometre gidildiğinde Berendeyevo demir yolu istasyonu vardı. Buradan kuzeye gidildiğinde Berendeyevo bataklığı uzanır (10 km uzunluğunda, 4-5 km genişliğinde) ki; bataklığın yakınlarında tepelik vardır ve bu tepelikle bağlantılı olarak

⁵⁴ 1193 yılı, Yücel, *a.g.e.*, s. 288; Ayrıca 1155 yılı Yücel, *a.g.e.*, s. 387 ve 1162 yılı Yücel, *a.g.e.*, s. 400 saldırıları zikredilmektedir.

⁵⁵ Kiev'deki Kara-Kalpakistan için bkz. Rasovskiy, *Eski Rus Tarihinde*, s. 250-256.

⁵⁶ 1159 yılı Yücel, *a.g.e.*, s. 219.

⁵⁷ L. N. Gumilev, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, (Türk.Terc. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 367.

⁵⁸ N. İ. Kostomarov, *İstoriçeskiye Moonografii i İssledovaniya*, Sant-Peterburg 1903, s. 112.

⁵⁹ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 60.

anlatılan bir hikayede burada hiçbir zaman Berendeyev adlı bir şehir olmadığı halde olağanüstü masalımsı güçlerle donatılmış hükümdar Berendey'in yaşadığı anlatılır⁶⁰. Bu bataklık yakınlarında şimdiki yerleşim yerleri açıkça Türkçe adlar taşımaktadırlar: Abaşevo, Bakşeyevo, Balakirevo, İtlar⁶¹.

3.Daha doğuda Yuryev, Polskagıy ve Suzdal bölgesindedir. Nerla Irmağı (Klyazma'nın kolu) yakınlarında, Suzdal'dan kuzeydoğuya doğru 15 km gidildiğinde günümüzde de var olan Torçino köyü, Suzdal'dan 15 km kuzeybatıya gidildiğinde ise İrmiz Nehrinde Torki kırsalı (1462) karşımıza çıkmaktadır⁶². Aktarılan yer adlarının arkeolojik verilerle uyuşması oldukça dikkat çekicidir. Yurev Dağında ve Yurev Şehri'nde, Polonyalılar içlerinde at olan göçebe mezarları ortaya çıkarmışlardır. Gömülerin tarzı ve çıkan malzeme A. A. Spitsın tarafından sınıflandırılmış ve Kiev Kara-Kalpıkları'nın ya da Kafkasya'nın kuzeyindeki Abhazyalıların mezarlarıyla benzerlikler gösterdiği ve XII-XIII. yüzyıllara ait oldukları ortaya konulmuştur. Yazar bunları "Kuşkusuz Kıpçak özellikli kurganlar." şeklinde değerlendirmiştir⁶³. Rasovskiy'e göre Yurev mezarları Berendiler'e ya da Uzlar'a aittir⁶⁴.

Yıllıklardan öğrendiğimize göre Rus knezlikleri içerisinde münferiden knezliklere hizmet eden ve çeşitli mevkilere yükselen Türk beyleri de bulunmaktaydı. Bunlar arasında konumuzu ilgilendiren bir Berendi beyinden 1097 yılı olayları anlatılırken bahsedilmektedir: "*Torklar'dan Berendi adındaki Svyatopolk'un koyun çobanı.*"⁶⁵

Rasovskiy "XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın başındaki hadiselerin geçtiği kronolojik çizelgede Rus toprakları Peçenekler, Uzlar ve Berendiler tarafından kaplanmıştı. Bu nedenle akıp giden olaylar arasında birçok Türk kabilesinin adı kaydedilemediğinden bunları da Tork, Berendi ya da Peçenek adı altında saymak zorunda olduğumuzu" söylemektedir⁶⁶.

⁶⁰Ed. Semenov-Tyan-Şanskagıy, *Rossiya*, Sank-Peterburg 1899, I, s. 271

⁶¹Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 61

⁶²A.y.

⁶³A. A. Spitsın, *Koçevniçeskiy Kurgan Bliz Gor. Yureva Polskago*, İzvestiya İmp. Arheologič. Komissii, 15. Baskı, 1905, s. 78-83.

⁶⁴Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 61.

⁶⁵Yücel, *a.g.e.*, s. 183.

⁶⁶Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 62.

Yıllıklarda Berendiler'e ait en son kayıt 1206 yılında⁶⁷(1205-6'da Çernigov ve Polonya orduları Kuman ve Berendiler'in yardımıyla Galiya'yı ele geçirmeye çalışmışlar ama Macarlar tarafından geri püskürtülmüşlerdir⁶⁸.) iken, Kara-Kalpak ortak adı ile en son kayıt 1202 yılına aittir⁶⁹.

Bilindiği gibi Moğolların gelişinden sonra bu topraklarda yaşayan diğer boylar gibi Kara-Kalpakistan'da uzun süre yerlerinden yurtlarından olmuşlar ve millî birliklerini kaybetmişlerdir. Bazı tarihçilere göre Moğol istilâsından sonra eski yerlerinde kalmaya devam etmişler, oradaki Ruslar arasında eriyip kaybolmuşlar ve daha sonra Kazak halkını şekillendirmeye başlamışlardır⁷⁰. Ancak Yablonovskiy'in, Moğol istilâsından sonra Kara-Kalpakistan'a dair doğrudan bilgi veren hiçbir kaynağın olmadığı şeklindeki tespitini de dikkate almalıyız⁷¹. M. Gruşevskiy ise bu bakış açısının temelsiz olduğunu özellikle vurgulamaktadır⁷².

Günümüzdeki Türkistan Kara-Kalpakistanları bazıları tarafından Kiev Kara-Kalpakistanları'nın devamı olarak görülmektedirler⁷³.

XVI-XVII. yüzyılda Ukrayna'da Kara-Kalpakistan'ın devamı olduğu sanılan ve Berendi adını taşıyan birkaç kişiye rastlıyoruz: Kiev'de toprak sahibi Berendey Pimenoviç (1500), Çerkas eşrafından Mişko Berendeyeviç (1552), Jdan Berendeyeviç (1582) ve XVII. yüzyılda görünen Kazak yüzbaşısı Berendey.

XVII. yüzyılda Moskova Rusya'sında Berendi adı özel bir şapka için kullanılmış ve bu daha sonra "*berendeyka*" adı ile anılmıştır. V. Dal, "*berendeyka*" kelimesinin ayrıca "*ateşli olup taşınabilen, mermi ya da barut kakmalı, kayış ile tutturulup kılıfa konulabilen silah için*" kullanıldığını belirtmektedir⁷⁴.

⁶⁷ Yücel, *a.g.e.*, s. 239.

⁶⁸ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve BüyükBozkır Halkları*, /Türk. Terc. A. Batur/, İstanbul 2003, s. 148.

⁶⁹ Yücel, *a.g.e.*, s. 291.

⁷⁰ N. Kostomarov *İstoriçeskiya Monografiya i İzsledovaniya*, SPB, 1872, I, s. 189.

⁷¹ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 63, dpt. 422.

⁷² M. Gruşevskiy *İstoriya Ukrayni- Russi, II, Kiev (1904-1922 s. 584-585)*

⁷³ N. M. Karamzin, *İsoriya. Gosudorstva Rosiskogo, Rossiyskogo*, II, 1816, dpt. 218; V. İ. Masalskiy, *Turkestanskiy Kray, Rossiya*, 1913, 19, s. 390-391; Kara-Kalpakistan hakkında detaylı bilgi için bkz. Salih Yılmaz, *XVI-XX. Yüzyıllarda Karakalpak Türkleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

⁷⁴ V. Dal, *Slovar Jivago VelikoRusyaskago Yazıka*, ("*berendeyka*" maddesi).

b) Macaristan, Slovakya, Romanya ve Bulgaristan'da Berendiler ve Yerleşim Alanları:

Berendiler, Peçenekler ve Uzlar'ı takiben Tuna'yı geçerek Macaristan'a gitmişlerse de tıpkı Uzlar gibi büyük bir kısmı şiddetli soğuk ve açlık yüzünden telef olmuştur⁷⁵.

Berendileri, Kiev Rusyası'nda genelde Uzlar'la beraber hareket ederlerken görürken, Macaristan'da tam tersine Berendileri çoğu kez Peçenekler'le beraber görüyoruz. Ancak Berendiler'in Macaristan'da nüfuzları sınırlı kalmıştır. Rasovskiy, Berendiler'in Macaristan'a girişlerinin Peçeneklerden bağımsız ve onlardan daha erken olduğu kanaatindedir⁷⁶.

Macar kaynaklarında ve Macar yer adlarında Berende ismine Berény, Berencs ve Berend şeklinde rastlanmıştır. Özellikle Berend kelimesi Rus yıllıklarındaki Berendi adıyla özdeşleştirilmiş⁷⁷ ve bu da Macar dil bilimcilerinin Berény adının Rus Macar kroniklerinden Pictum Kronigi yıllıklarındaki Berendi adından türemiş olabileceği fikrini ileri sürmelerine

⁷⁵ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 11.

⁷⁶ A.g.e., s.12.

⁷⁷ B. Kossányi, "Az úzok és Kománok történetéhez a XI-XII. Században" (XI-XII. yüzyıllarda Uzlar'ın ve Kumanların Tarihi), *Századok*, 1924, s. 529. Fakat Kossányi sadece Berend adına işaret etmekte, Bereny adına değinmemektedir.

sebepe olmuştur. Burada dikkati çeken önemli husus Macaristan'da da Rusya'da olduğu gibi bu kabilenin iki türlü adlandırılmasıdır: Rusya'da Berendiler ve Berendiçler; Macaristan'da Berénd ve Beréncs. Rasovskiy, Berény ile Berencs ve Berend'in kuvvetli bir tayin ediciliğinin olmadığını söylemektedir⁷⁸.

Rusya'daki Berendiler hakkında Rus yıllıklarında bilgi bulabilirken, Macaristan'daki Berendiler hakkında Macar Devleti kaynaklarında yani gramotlar (belgelerde)'da bilgiler bulabiliyoruz. Bu belgelerde Berendiler kendi adları ile anılmamışlar, genelde Macaristan'daki Türk nüfusu arasında verilmişlerdir. Özellikle Kral André II (1205-1235) zamanında yazılan belgelerde onlar hakkında daha fazla bilgi bulunabilmektedir⁷⁹.

Macaristan'da Berendiler'in yerleşim yerlerinin izlerine oldukça fazla rastlanmaktadır. Bunlar Macaristan'ın doğu sınırı ile özellikle Slovakya'dadır. Berendiler'in yerleşimlerinin izleri hakkında hüküm verilirken onların Macaristan'a Karpatlar'ın güneyini aşarak girdikleri ve Macaristan'ın kuzey ve doğu sınırına yerleştikleri sonucu çıkarılabilir.

Rasovskiy, Berendiler'in Macaristan, Slovakya, Bulgaristan ve Romanya'da tarihi seyir içerisindeki mevcudiyetlerini gösteren ve bazıları günümüze kadar gelen yerleşim yerlerini şu şekilde tespit etmiştir (Rasovskiy bu makalesi ile bu konuya son noktayı koymuş ve çok ayrıntılı bir şekilde bu yerlerin isimlerini bir bir yazmıştır. Ancak biz bu yerlerden sadece bazılarını vermekle yetineceğiz):

Berendiler, Slovakya'da Vag ve Morava arasına yerleşmişler ve Vag'ın savunma sistemine dâhil olmuşlardır. Slovakya'daki yerleşim yerlerine birkaç örnek verecek olursak: Mıyyava bölgesinde günümüze kadar gelen Berencsbukócz (Slovakça Bukovec) ve Brezová'ya doğru yaklaştıkça Mıyavsk bölgesindeki Nitransk köylerinden Berencsváralja (Slovakça Podbranc) vardır. Bunları geçtikten sonra Senitsk bölgesinde Berencsróna (Slovakça Rovensko) bulunmaktadır⁸⁰.

Slovak bilim adamları da Berench kelimesinin kökenini Slovakça'da aramışlar ve bunun Slavca kelime olan "*brana*" yani "*kapi*"dan geldiğini öne sürmüşlerdi⁸¹. Macar âlimleri de eski Slavca *brana* kelimesinin Macarca'ya *borona* olarak geçtiğini, Slovakça *branc* kelimesinin ise Macarca *barancs*

⁷⁸ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 33-34, dpt. 214.

⁷⁹ A.g.e., s. 50.

⁸⁰ A.g.e., s. 25.

⁸¹ V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, V, Bratislava, 1923, s. 72.

kelimesine dönüştüğünü ve nihayetinde Slovakça *Berenc*'in Macarca *Berencs* halini aldığını ileri sürmüşlerdir⁸².

XV. yüzyılda Macaristan Devletinin toprakları olan ama günümüzde Romanya topraklarında bulunan Nagy-Bánya çevresinde, Satmarsk bölgesinde, Szinyér-Váralja'dan batıya gidildiğinde varılan Satmar bölgesinde 1463 yılında bir Berend Köyü zikredilmektedir. Bunun yakınında 1490'da Berendmező (mező- Macarca tarla), günümüzdeki Berencze (Berenczét) Köyü, Nagy-Bánya'dan güneye, Kővárkölcse çevresinde, eski Satmar bölgesinde; daha doğuda Besterts-Nasod'da Berendest ya da Berenfalya vardır. Buradan güneybatıya gidildiğinde Koloşvar yakınlarında 1423-1501 yılları içinde Berend Köyü anılmaktadır. Arad bölgesinde, Borosjenő çevresinde, Feher-Körösa'da bugüne kadar gelen Valaş köylerinden Berendia'ya rastlıyoruz. Daha güneyde, Temeş ve Krasov bölgelerindeki Hodos kalesinde 1471 yılı için Berendefalva Köyü zikredilmektedir.

1283 yılında Nitra Nehri yakınlarında "Berench" adlı bir yer zikredilmektedir. Görüldüğü kadarıyla bugünkü Berenc Köyü Nitra şehrinin önlerinde ve Nitra nehrinin kıyısında olmalıdır. Yine 1244'deki kaynaklarda zikredilen Bebrava ve Nitritsa bölgelerinin kesiştiği Topločan'dan çok uzak olmayan bir yerde Berenc Köyü vardır.

Bukov Dağları bölgesinde (Bugün Çek Cumhuriyeti topraklarında) diğer Peçenek yerleşimleri arasında, Slan (Şayo) Nehrinde, Barsod bölgesinde Berente Köyü vardır, 1454 yılında geçmektedir.

Macaristan'nın güney sınırında Drava kıyılarındaki Peçenek kabilelerinin yakınlarında Berendi yerleşimlerinin izlerine rastlanmıştır: 1347-1493 yıllarında zikri geçen Berench, bu sırada Dombalar kabilesine aitti. Bugün burası Szigetvar'dan kuzeybatıya doğru boşaltılmıştır

Batı sınırında, Zalalóvő yakınlarında (bunun kuzeydoğusunda), sınır boylarında, 1332-1513 yıllarında Berend yerleşimi vardı. Bu yer hakkında 1513 yılında Balaja ve Petra Berendiler'inden zengin toprak sahiplerinin iyesi olduğu doğrultusunda doğrudan kayıtlar vardır. Bugün bu nüfus Börönd olarak adlandırılmaktadır. Biraz daha batıya Balaton Gölünden kuzeye kayıldığında, Devescer şehri yakınlarında (bunun güneybatısında), buradaki Peçenek yerleşimi olan Bessenyő-major yakınlarında, 1256 yılında adı geçen Beren (d) vardır.

⁸² Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 34, dpt. 216

Nihayetinde Dör bölgesinde 1500 yılında bahsi geçen Berenth yerleşimi vardır.

Sayılan Türk nüfusları dışında sınır içlerinde, Macaristan'da, Peçenek yerleşimlerinin kapsamlı dizgesinde ve bazı Berendi yerleşimlerinde, ülkenin iç kesimlerinde bir nüfusları vardır. Bunlar birkaç guruba ayrılmışlardır: Feyervar-Toln ya da Sarviza, Kemey, Batı Körös, Chanad (ya da daha kesin olarak Arank).

Macaristan'ın içlerinde Peçenekler'in Sarviza'da yerleştiği yerlerde Berendiler'in izlerine de rastlamıştır. Toln bölgesinde, Högyécz yakınlarında adı geçen terra Berencz (1305), Feyervar bölgesinin kuzey kısmında, Al- ve Fel-Csut bölgelerinde 1325-1487 yıllarında kaydedilen Berenthe vardır. Bu bölgelerde büyük aileler Berencze, Berentei adlarını taşımışlardır⁸³.

Rasovskiy, çalışmasında kaynaklarda Berend, Berench Berencze vb. şekillerde geçen bu adı taşıyan kişileri tespit edebildiği kadarı ile sıralamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Marton'un oğlu Berend, 1330'da Kral Karl I'i kurtarmıştır; Thoma de Berench (1287), Demetrius Niger de Berench ve Erdeus de Berench (1298), Laurentius de Berench (1244), Bened, Berenche (1337), Gallus de Berend (1429)⁸⁴.

L. Rásonyi, Feyervar ve Baran bölgelerinde ayrıca Börgönd, Bergengye adlı iki Macar köyünden bahsederek, bunları Türkçe kişi adı olan Bergen'den türetmekte ve böylece Macaristan'da kişi adı olarak Beren'in yayıldığını belirtmektedir. Beren'den ise Berény, Berencs ve Berend adlarını istihlal etmektedir. Bergen ile ilgili bu ilgi çekici makalesinde yazar Rusça'daki Berendi ile Berény arasında bir bağ kurmamıştır⁸⁵.

Macar Türkolog Gy. Németh'de, Berény kişi adının kesinlikle Türk olduğu görüşündedir⁸⁶.

Macaristan'daki Berendi yerleşim yerlerini tam olmasada yaklaşık olarak tespit edebilen Rasovskiy'in tesbitlerinden bunların yerleşim alanlarının özellikle X-XII. yüzyıldaki dönemlerde daha geniş sahalar olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu tür bilgilere ulaşmak ve sonraki dönemlerle karşılaştırmak oldukça zordur.

⁸³ Rasovskiy, *Peçeneği*, s. 35-41.

⁸⁴ Rasovskiy, *Peçeneği*, s. 41-42.

⁸⁵ Rásonyi Seminarium, *Der Volksname Berendey*, s. 223.

⁸⁶ Gy. Németh, "Maklar, *Magyar Nvelv*, C.XXVII, 1937, s. 147.

Berendi adına Bulgaristan topraklarında da rastlıyoruz. Buna göre Bulgaristan'da Niş ve Sofya arasındaki Tsaribroda ve Breznika bölgelerinde Berendiler'e ait iki köy vardı. 1438-1142 yılları arasında Moldavya'ya hükmeden kişinin adı Berindej (Beryndej) idi⁸⁷.

Berendi kabilesinin yerleşimleri daima kabile adlarıyla adlandırılmamış (Berencz); genelde yerleşilen coğrafyaya bağımsız uruğların, ailelerin ve hatta kişilerin adları verilmiştir. Bu durum ne yazık ki çok sayıda Türk yerleşimlerinden oldukları şüphe edilmeyen yerlerin teşhisini engellemektedir. Kayıtlar bu durumu XIV. yüzyıldan başlayarak sıralamaktadırlar: Bunların Peçenek, Uz ve Berendiler'e mi yoksa daha sonraları buralara gelip yerleşen Kumanlar'a mı ait olduğu sorusu tam bir cevap kazanamamıştır. Berendi yerleşimlerinin Macaristan'da ortaya çıkışı görüldüğü kadarıyla şu şekilde olmuştur: Uzlar ve Berendiler, Kemei, Kórös ve muhtemelen Aran gibi yerlere büyük Peçenek kütlesinin peşine takılıp Karpatlar'ın kuzeyini ve güneyini aşarak gelmişler ve yerleşmişlerdir. Böylece Macar Devletinin sınırlarına yerleşmişler ve ilelebet burada kalmışlardır. Ancak adım adım bu yerleşimciler Macaristan Devleti tarafından çeşitli hizmetlere alınmışlardır.

Türk yerleşimlerinin Macaristan'da ortaya çıkışı bizzatihi Macar Devletinin inisiyatifi ile olmuştur. Bunlar büyük bir ihtimalle Macarlar tarafından esir alınmışlar ve devletlerinin stratejik çıkarları doğrultusunda çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdir. Bu yerleşimler kuzey'de Slovakya; batı'da Layta-Raba ve Drava; güney'de Tuna kıyıları sınır olmak üzere Türk yerleşimleri biçiminde ortaya çıkmıştır. Ayrıca iç topraklarda Sarviza (Sekes-Feyervar)'da da bu yerleşimler görülmüştür.

Buralara Türk kavimlerinin zorunlu iskân ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira ülkelerin bu toprakları coğrafi şartlar yönünden hiç de Türkler'in hayat şartlarına uygun yerler değillerdi. Meselâ Slovakya'nın dağlık ve ormanlık batı tarafı bir yandan, nehir akımlarındaki bataklık bölgeler diğer yandan bu topraklar onların yarı-göçebe hayat sürdürmeleri için hiç de uygun değildi. Sadece Slovakya'da bazı nehir kenarlarında veya ormanlık bölgelerde tek tük de olsa Peçenek-Berendi yerleşim veya karakollarına rastlıyoruz⁸⁸.

Macaristan'a yerleşen bu Türk yerleşimcilerinin oynadıkları siyasî rol konusunda Macar kaynaklarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.

⁸⁷ Jirecek, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁸⁸ Rasovskiy, *Peçenegi*, s. 42.

Bildiğimiz Türkler'in yoğun ve kesif bir şekilde süren akınlar neticesinde oldukça fazla gruplar halinde Macaristan'ın çeşitli yerlerine yerleştirilmiş olmalarıdır. Bunlar askerî yönleri ile temayüz ettiklerinden Macar Devletinin güçlenmesi aşamasında ücretli asker olarak kullanılmışlardır. Ancak XII-XIII. yüzyıllarda Macar Devletinin güçlenmesi ve Macaristan'daki Türk nüfusunun doğrudan kendi başbuğları tarafından idare edilmesi, Macar Devletinin yöneticileri tarafından bu Türk yerleşimcilerin sayısının aşama aşama azaltılmasına ve milli kimlikten uzaklaştırılmasına karar verilmesine sebep olmuştur. Bu karar uygulamaya konulmuş ve böylece Türk yerleşimcilerinin ve başbuğa bağlı uruğların Macarlaştırılması sağlanmış ve bunlar bir müddet sonra daha az ama daha teşkilâtli vazgeçilmez askeri güç haline gelmişlerdir.

Berendiler hem Uzlar hem de Peçenekler ile birlikte hareket ettiklerinden, Doğu Avrupa bozkırlarından çıkarılan mezarlarındaki bakiyeler tıpkı Uz ve Peçeneklerin mezar özelliklerini taşımıştır. Bu yüzden de arkeologlar tarafından ayrı olarak değerlendirilmemişlerdir. Bu mezarlardan çıkan sonuç ise kısaca şu şekilde özetlenebilir: IX.-XIII. yüzyıla ait bu mezarlar iki gruba ayrılabilir. Birincisi nispeten küçük kurgancıklar altında veya daha eski kurganların tabyaları içine yapılmış derin olmayan toprak mezarlardır. Sırt üstü yatırılan cesetlerin başları batıya dönüktür. Ölenin sol tarafı, mezarın dibinde veya özel bir yerinde at başı ve ayak kemikleri, yahut muhtemelen derisiyle birlikte gömülmüş anatomik tarzda yatan at bedenlerine rastlanmıştır. Bunlar arasında bulunan en tipik eşya demir at gemleri (bükümsüz gem), bazen uç kısmına sabit halkacık ilave ettikleri gemi takmak için demir veya kemikten eyer kaşları dikkat çekmektedir. At koşulları arasında yer alan diğer eşyalardan ayaklık çıkıntısı bulunan oval üzengileri ve iki taraftan kolan tokasının geçirildiği obrak uzunlukları söylemek gerekir. Silahlar arasında hafif kavisli kılıçlar, bazen demirden eliptik çaprazlı saldırmalar, yaya ait bir çift kemik eklenti ve nadiren sadak içinde kalmış bir miktar ok ucuna rastlanmıştır. Ayrıca takılardan haç şeklinde fibulalar ve hayat ağacı yahut kanatlarını açmış kuş tasvirleri bezeli yaprak şekilli dilimlenmiş ferahiler dikkat çekmektedir. Pletnëva bunları Peçenekler'e ait olarak göstermektedir⁸⁹.

İkinci grubu teşkil eden mezarlarda kurgan tabyalarının altında mevtanın başı batıya çevrilmiş ve atın cesetle birlikte mezara bırakılmış bazı

⁸⁹ S. A. Pletnëva, "Peçenegi, Torki i Polovtsi v Yujno-Russkih Stepah", *MIA*, No. 62, 1958, s. 153.

parçalarını içeren toprak mezarlardır. Bu mezarların ayırıcı özelliği ağaç yapısı ve mezar dibindeki döşemedir⁹⁰.

Sonuç

Görüldüğü üzere kadim bir Türk boyu olan Berendiler, Rusya ve Macaristan'a yerleşerek bu topraklarda esaslı bir güce sahip olmuşlar ve bu sayede X-XIII. yüzyıllarda her iki ülkenin sınırlarında savunma sistemi içerisinde yer alarak stratejik bölgelerin sınırlarının korumasını üstlenmişlerdir. Macaristan'da başkentleri Feyervar olurken; Rusya'da Kiev'e doğru kuzeye uzanan yollar boyunca yerleşmişlerdir.

Berendiler gerek Kiev Rusya'sında; gerekse Macaristan'da tek başlarına hareket etmemişlerse de her iki ülkenin topraklarına girişleri onlardan bağımsız ve daha erken olmuştur. Bu yerleşimler hem Ruslar'ı hem de Macarlar'ı kültür yönünden de etkilemesine sebep olmuştur. Özellikle askeri alandaki taktikler ve at ilk başta zikredilmesi gereken etkileşimlerdir. Ayrıca kıyafet ve ziynet eşyaları da Ruslar tarafından alınıp kullanılmıştır.

Ama ne yazık ki Rusya, Slovakya, Macaristan ve Romanya topraklarına yerleşmeleri onların zamanla yerli halkla karışarak milli kimliklerini kaybetmelerine sebep olmuştur.

⁹⁰ Pletněva, *Peçenegi*, s. 165; Artamanov, *a.g.e.*, s. 538-9.

KAYNAKÇA

- ARISTOV, N. A., *Jivaya Starina*, Vıp III-IV., 1896,s. 310-311.
- ARTAMONOV, M. İ., *Hazar Tarihi*, (Türk. Trc. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- BASKAKOV, A. N., *Turkskaya Leksika v Slove o Polku İğoreve*, Moskva, 1985.
- BRUTKUZ, J., “Eski Kiev’in Türk Hazar Menşei”, (Türk. Terc. Halil İnalçık- İkbal Berk), *A.Ü.DTCF*, C.IV/3 Mart-Nisan 1946, s. 351.
- CHALOUPECKY, V., *Staré Slovensko*, V, Brastilave, 1923.
- DAL, V., *Slovar Jivago VelikoRusyaskago Yazıka*, (“berendeyka” maddesi).
- GOLUBOVSKIY, V., *Peçenegi, Torki, Polovtsı do Naşestviya Tatar*, Universitetskiye İzvestiya, No:1 Kiev, 1883-1884.
- GRUŞEVSKIY, M., *İstoriya Ukrayni- Russi, II, Kiev (1904-1922 s. 584-585)*
- GRUŞEVSKIY, M., *Oçerk İstorii Kiyevskoy Zemli ot Smerti Yaroslova do Kontsa XIV stol.* Kiev, 1891.
- GUMILEV, L. N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, (Türk. Terc. A. Batur), İstanbul 2003.
- GUMILEV, L. N., *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, (Türk. Terc. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- JIRECEK, C., “Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguci im heutigen Bulgarien”, *Sitzungsber*, 1889, s.6.
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1992.
- KARAMZIN, N. M., *İsoriya. Gosudorstva Rosiskogo, Rossiyskogo*, II, 1816, dpt. 218
- KOSSÁNYI, B., “Az úzok és Kománok történetéhez a XI-XII. Században” (XI-XII. yüzyıllarda Uzlar’ın ve Kumanların Tarihi), *Századok*, 1924.
- KOSSANYI, V., “XI-XII.nci Asırlarda Uzlar ve Komanlar’ın Tarihine Dâir”, (Türk.Terc., Hamit Koşay), *Belleten*, C.VIII, S. 29, 1944.

- KOSTOMAROV, N. İ., *İstoriçeskiye Moonografii i İssledovaniya*, Sant-Peterburg 1903.
- KOSTOMAROV, N., *İstoriçeskiye Monografii i İzsledovaniya*, SPB, 1872, I.
- KURAT, A. N., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972.
- MARQUART, J., “Ueber das Volkstum der Komanen”, *Osttürkische Dialektstudien*, Berlin 1924, s. 28,157.
- MASALSKIY, V. I., *Turkestanskiy Kray, Rossiya*, 1913, 19, s. 390-391
- NÉMETH, Gy., “Maklar, *Magyar Nvelv*, C.XXVII, 1937.
- PARHOMENKO, V., “Çorni Klobuki”, *Shidniy Sbit*, No. 5, Harkov, 1928.
- PLETNĚVA, S. A., “Peçenegi, Torki i Polovtsi v Yujno-Russkih Stepah”, *MIA*, No.62, 1958, s.153.
- POGODİNA, M., *İssledovaniya, Zamiçaniya i Lektsi o Ruskoy İstorii*, C.V, Moskva 1857. Bu eser http://krotov.info/lib_sec/16_p/og/odin adresinden 25.02.2012 tarihinde alınmıştır.
- RÁSONYI SEMINARIUM, *Der Volksname Berendey*.
- RÁSONYI, L., “Der Volksname Berendey”, *Seminarium Kondokovianum VI*, 1935, s.219-226.
- RÁSONYI, L., “Kuman Özel Adları”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, III-IV, Ankara 1966-1969, s. 92.
- RÁSONYI, L., *Doğu Avrupa’da Türklük*, (Türk. Terc. Yusuf Gedikli), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- RÁSOVSKIY, “Eski Rus Tarihinde Kara-Kalpakların Rolü”, (Türk. Terc., H. Orkin), *Ülkü*, C.X, S.57, 1937, s. 252-253.
- RÁSOVSKIY, D. A., “Peçenegi, Torki ve Berendi Ha Rus i Ugrii”, *Seminarium Kondakovianum VI*, Prag, 1933, s. 11.
- SOBOLEVSKIY, A. I., *Rusyasko-Skifskih Etyudah*, İzv. Otd. Rusyask. Yaz. İ Slov. Akad. Nauk, 1921, XVI.
- SPITSIN, A. A., *Koçevniçeskiy Kurgan Bliz Gor. Yureva Polskago*, İzvestiya İmp. Arheologič. Komissii, 15.Baskı, 1905.
- TATIŞEV, V. N., *İstorya Rossiyskaya*, II, 1768, s.79

YILMAZ, Salih, *XVI-XX. Yüzyıllarda Karakalpak Türkleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

YÜCEL, M. U., *İlk Rusya Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara 2007.